

## **I. ЗАСАДИ І ПРОБЛЕМИ ЕТНОЛОГІЧНИХ СТУДІЙ СУЧАСНОГО МОВОЗНАВСТВА**

ISSN 2411-4758 (Print) 2518-1602 (Online)

Native word in ethnocultural dimension, Drohobych, Posvit, 2021, pp. 4-21.

DOI: <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2021.216002>

УДК 811.161.373.2'36

### **ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИКО-СЛОВОТВІРНИХ ТИПІВ НУЛЬСУФІКСАЛЬНИХ ДЕРИВАТИВ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (НОМЕНИ ЖИВОЇ ПРИРОДИ)**

***Петро БІЛОУСЕНКО,***

*доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник  
Інституту української мови Національної академії наук України  
(Україна, Київ) [pbilousenko@gmail.com](mailto:pbilousenko@gmail.com)*

**ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-3794-1037>

*Статтю подано до редколегії/The article is submitted to the editorial board:  
02.09.2020.*

*Статтю опубліковано/The article is published: 22.02.2021.*

*Описано формування в українській мові XI – поч. XXI ст. лексико-словотвірних типів нульсуфіксальних девербативів та dead'ективів чоловічого, жіночого й середнього родів, що іменують назви осіб, за сталим чи тимчасовим заняттям або за зовнішніми чи внутрішніми характеристиками. Проаналізовано історію атрибутивних назв тварин та рослин, утворених нульсуфіксальним способом. У статті також показано історію відприкметникових номенів живої природи чоловічого, жіночого й спільного родів. Нульсуфіксальне творення найменувань живої природи від найдавніших часів і донині є досить поширеним явищем, що справило значний вплив на формування всієї дериваційної системи українського іменника та впорядкування її елементів.*

**Ключові слова:** *історія нульсуфіксальної деривації; іменники жіночого, чоловічого й середнього родів; назви осіб, тварин, рослин; девербативи; dead'ективи; лексико-словотвірні типи.*

### **FORMATION OF LEXICO-WORD-FORMING TYPES OF NULSUFFIXAL DERIVATIVES IN THE HISTORY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE (NAMES OF LIVING NATURE)**

***Petro BILOUSENKO,***

*Doctor of Philology, Professor, Leading Researcher of the Institute of  
the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine  
(Ukraine, Kyiv) [pbilousenko@gmail.com](mailto:pbilousenko@gmail.com)*

The article describes the formation of lexical-word-forming types of null suffix derivatives to denote the names of living nature in the Ukrainian language of the XI – early XXI centuries. Derivatives that described are the deverbatives and deadjectives of masculine, feminine, rarely neutral gender, which name the names of persons, animals, plants. Only those nouns that have preserved structural and semantic correspondence with the creative bases at the time of their fixation in the texts of written memoranda of the Ukrainian language are involved in the analysis of linguistic facts.

In the group of deverbatives of the masculine gender in the most ancient monuments many names of persons-performers of action by permanent or temporary occupation or by profession are documented: пророкъ 'preacher', носѣль, тѣлькь 'translator; interpreter', сторожь, отрокъ, вож, наставъ 'mentor; teacher', приславъ, 'bailiff, a person intended to protect or accompany someone', etc. No innovations with this semantics have been found in the written monuments of these centuries, they are recorded later mostly in dialects: виж 'witness' ворожь 'fortune teller', бай, 'storyteller'. Feminine names are recorded infrequently, because such formations with -a have long acquired the meaning of the common gender.

Among the names of persons with a general word-forming meaning 'carrier of a procedural sign', meaning external or internal signs of a person (behavior, views, social status, etc.), derivatives have long being documented: лъжь (ложь) (lies) 'deceiver', спасъ 'savior'; заступъ 'defender'; изворожь 'unfortunate', etc. Feminine nouns are documented much later: дуря, рознакла, кудра 'kucheryna zhyna' (curly hair woman), поволока 'prostitute', etc. This lexical-word-forming type of nouns is gradually increasing in number.

In the surveyed written memos of the XIV-XV centuries, there are few innovations, they are recorded in the monuments of these centuries: новод 'plaintiff in court', найда, перехрыст, шкандыба, розбій 'robber', розвїдь 'prostitute' and many others. In the monuments of different times we find the names of the subjects of action as a collective concept: народъ, полонъ 'prisoners; збрїдь, сторожа, злота 'crowd' and some others.

The researched monuments also record the attributive names of animals ((скокъ, 'horse', кокотъ 'rooster', подлиз 'snake', туркот 'pigeon', підпалок "quail", квак 'waterfowl species', окрута 'larva', дойда 'hunting dog', etc).

From the XI century, the names of plants are documented: сад, плав 'cork tree', розрив 'name of miraculous grass', пшворот, запах 'white mushroom', шелест, підвоя, 'black nightshade', остюда 'tansy ordinary', etc. The article also describes the history of adjective nouns of living nature and nouns of the common gender.

Selected linguistic facts give grounds to assert that the zero-suffixal creation of names of living nature from ancient times to the present day is quite common, which has had a significant impact on the formation of the entire derivation system of the Ukrainian noun. The vast majority of names of persons belong to stylistically neutral vocabulary, although in the vernacular there are more and more structures with a negative evaluation value, as well as in the names of animals and plants.

**Key words:** history of null suffix derivation; feminine, masculine and neuter nouns; nouns of living nature; deverbatives; deadjectives; lexical-word-forming types.

**Постановка проблеми.** Нульсуфіксальні похідні від найдавніших часів і донині є доволі поширеним явищем, однак вони здебільшого випадали з розгляду, оскільки поняття нульсуфіксального творення було сформоване лише в середині ХХ століття, а термін утвердився в українській дериватології на початку 80-х років. Тим часом історія формування афіксальної словотвірної системи українського іменника з урахуванням тиску системи на її формування може бути досліджена лиш на основі докладного опису окремих фрагментів цієї системи.

**Аналіз досліджень.** Матеріально виражені іменникові афікси в діахронічному аспекті досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні мовознавці. Окрім загальних описів історичного творення іменників (Бевзенко, 1960; Самійленко, 1964), у слов'янській лінгвістиці є ряд вагомих розвідок, присвячених вивченню словотвірної системи українського (східнослов'янського) іменника на певних синхронних зрізах. Історія окремих формантів чи груп формантів в українській мові подана в ряді спеціальних праць українських та польських дериватологів. Картину функціонування іменникових словотворчих формантів на різних етапах розвитку української мови суттєво доповнюють антропонімічні й топонімічні дослідження. Багатий матеріал про іменникові суфікси подано в працях з історичної лексикології.

Як показали спеціальні дослідження, нульсуфіксальні похідні мають давню історію, адже праслов'янські деривати – попередники нульсуфіксальних похідних – мали в своїй структурі кореневу, суфіксальну і флексійну морфему: *бѣзь* (\**beg-ǫ-s*), *ходь* (\**chod-ǫ-s*) тощо (див. Николаев, 1987, с. 38). Такі іменники належали до тематичних безсуфіксних утворень. Тематичні голосні спочатку служили засобом іменникового словотворення, первинне їх значення яких зараз уже не відновлюється (Хабургаев, 1974, с. 193). Це дало підстави назвати їх суфіксами-флексіями або протонульсуфіксальними формантами, оскільки вони мали матеріальне вираження. Подальші загальномовні зміни (фонетичні, морфологічні) спричинили втрату матеріального показника похідності, при цьому збереглися структурні й семантичні зв'язки твірних і похідних утворень. З огляду на це резонно розглядати такі утворення нульсуфіксальними дериватами за родами.

**Мета статті:** здійснити на матеріалі пам'яток ХІ–поч. ХХІ ст. історико-дериватологічний аналіз нульсуфіксальних номенів живої природи.

**Виклад основного матеріалу.** Дібрані мовні факти свідчать, що нульсуфіксальним способом творилися іменники чоловічого, жіночого, зрідка середнього родів, від дієслів та прикметників.

### 1. Девербативи чоловічого роду

1.1. У найдавніших писемних пам'ятках документується немало назв осіб-виконавців дії за сталим чи тимчасовим заняттям або за професією. Напр.: *пророкъ* (1076 СДЯ VII 137) 'проповідник', *пророци* ѿ христовѣ пришествии повѣдаж (1035–1050 ІлСл 79) (*проречи, прореку* 'передбачити, передректи'); *слы* приидоша (XI/XIII–XIV ХА 562) 'посол' (*слати* 'посилати, направляти'), пор. *носъль* (1118/бл. 1425 СДЯ VII 324) 'посол, представник довіреної особи якогось правителя'; приидоша къ нему *послы* (80-і XIII ЖАН 29) (*носълати*) та ін.; *тълькъ* (XI/XIII–XIV Ср 1048) 'перекладач, тлумач'; Гавиниеви *сторожи* (XI/XVI ИФ 182); *отрокъ* (XI/ XIII–XIV СДЯ VI 208) 'хлопчик, підліток', 'молодший член дружини' (XII), 'слуга, працівник' (1076), 'служитель, працівник при посадових особах' (XI–поч. XII); *отроци* и вельможѣ Александрови раздѣлиша цр(с)твиє (XI/XIII–XIV ХА 9) 'слуга, раб' (*отъречи, отърекоу*); неможно безъ *вожа* добра <...> испытати и видѣти всѣх святыхъ мѣст (1106–1108/XV ХД 2); *поварь* же Глѣбовъ (1118 ПВЛ 136) від, очевидно, прасл. *rovariti*, пор. чеське *rovariti* 'поварити', латиське *rovarit* 'те саме', *rovarnica* 'кухарка'; *послухъ* (1118/1377 СДЯ VII 250) 'свідок, очевидець, той, що засвідчує підтверджує щось, тобто, той, хто чув', 'свідчення, доказ', Богъ *послухъ* есть (64) 'очвидець' (*послуховати* 'свідчити'); *наставъ* (XII/XIV СДЯ V 200) 'наставник, учитель' (XI); *приставъ* (1300 СДЯ VIII 575) 'особа, призначена для охорони чи супроводу когось' (приставляти 'ставити, призначати').

У текстах староукраїнської мови XIV–XV ст. трапляються майже всі давньоруськоукраїнські іменники цього типу: заплатить... *послухомъ* (1368 Р 16); *сторожоу*... рекль (XV ЖА 108). Із двох давніх форм *съль* і *посъль* у XIV–XV ст. закріплюється остання: *посоль* и брать нашъ (1433 Р 123). Не фіксуються давні іменники *тълькъ, поварь*. Останній безсумнівно вживався в XIV–XV ст., про що свідчать його фіксації в пізніших пам'ятках, напр.: *повары* си(х) браше(н) (сер. XVI СлЛекс 64); прийде лутшій *повар* (1788 Деркач 117). Іменник *тълькъ*, очевидно, втрапився.

У XVI столітті функціонують всі деривати, успадковані з XIV–XV ст. Зауважимо, що іменник *послух*, крім давнього значення 'свідок' (*Послух. Festis* (СлЛекс 448), у XVII ст. має й інші значення, напр.: вь *послухъ* и к вѣдомости всѣх пришла (1623 Тіт 68); а о инихъ и *послуху* не маешь (1638 ДСО 252). До новотворів належить іменник *виж* 'свідок' як офіційна урядова особа (див. під 1537 р. Сл. XVI–п.п. XVII IV 55) від *видіти* 'бачити', напр.: *вижа* одах (1569 СелРух 33); И на ѿгледанье с того зби(т)я зраненья брали в мене *вижо(м)* служебника моего (1583 АЖ 70). Пор. польське *widz*. Утім, у пам'ятках наступних століть він не про-

стежуться. Інші іменники з функційними лексико-словотвірними значеннями збереглися донині. Новотворів сучасної мови небагато, вони фіксуються здебільшого в діалектному мовленні, напр.: *ворож* (ГалЛем 400) ‘ворожбит’, *бай* (Гол 358) ‘оповідач, казкар’; *біриш* (СловГуц 197) ‘візник’ (*біришити* ‘возити дерево’).

1.2. Кількість назв осіб-носіїв за атрибутивною ознакою, що визначає їхню, поведінку, погляди, соціальний стан, родинні стосунки тощо виявлено більше. Порівняно з попередньою групою спостерігаємо впродовж історії інтенсивне зростання кількості дериватів із цим значенням: *лъжь* (XI Ср II 62) ‘обманщик’; *спась* (1057 СлРЯ VIII 276) ‘спаситель, рятівник’; *заступъ* (1280 СДЯ III 308) ‘захисник, заступник’; *воевода* Божій (1106–1108 ХД 25); *слуга* (1118 Ср III 423) (*слуговати, служити*), цей іменник в XI–XIII ст. мав значення чоловічого роду, іменник жіночого роду мав форму *служница* (XI Ср 432); *изворогъ* (1118/1377 ПВЛ 477) ‘знедолений’ (*извъргати* ‘виганяти’); повінути<sub>сь</sub> *вожемъ* вашімъ (106) ‘предводитель’; *воевода* Божій (1106–1108 ХД 25); *послоухъ* (XII СДЯ VII 248) ‘свідок, свідчення, доказ’; *въжь* и *невъжь* (XII/XIV КТур 71) ‘знаюча, освічена людина’; *сватъ* мой (к. XII/бл. 1425 ЛК 697); *приставъ* (1300 СДЯ VIII 575) ‘особа, призначена для охорони чи супроводу когось’ (приставляти ‘ставити, призначати’); [О] же *закоупъ* бѣжить отъ господы (сп. 1282 ПР 127) ‘особа, що відпрацьовує борг’; *предвожа* (1296 СДЯ VIII 85) ‘ватажок’; *предтеча* (1284 XI/XIV СДЯ VIII 119) ‘попередник, провісник’, пор. новгородське: *смърде* (др. пол. XI НГБ №512) ‘селянин, мужик’ (*смърдети* ‘погано пахнути’).

Цей лексико-словотвірний тип іменників кількісно поступово зростає. В обстежених пам’ятках XIV–XV ст. не трапляються давні іменники *ложь* ‘обманщик’, *вожь* ‘предводитель’, *закоупъ* ‘особа, що відпрацьовує борг’, *въжа* ‘освічена, знаюча людина’ та ін. Однак багато з них фіксуються в пам’ятках наступних сторіч. Зокрема, іменник *въжа* ‘знавець’ в історичному словнику Є. Тимченка подано аж під XVIII ст. (481). Префіксальний похідний від нього *невіжа* теж фіксується в пізніших пам’ятках, напр.: умножається межі *невъжами* ерес (1568 ІДБ 17); о многоглаголив *невъжо* (к. XVII ІВ 90); *Невіжа* (Ж 504). Іменник *закуп* як історизм побутує в фаховій історичній літературі (див. СУМ III 173). Певна кількість давньоруськоукраїнських слів продовжувала функціонувати. Напр.: отъ Христа *Спаса* (1322 ССУМ II 371); *слугъ* не брали есмы (1386 ССУМ II 353); твоей *сватъ* (1494 ССУМ II 320); зъ нашими *приставы* (1496 ССУМ II 270); елиси *пророк* (XIV–XV ССУМ II 262). Давнім спадком є, очевидно, також іменник *блуд* ‘розпусник’, напр.: *блуды* и *жебраки* (XV Пов 72).

У XIV фіксується також іменник *избѣгъ* ‘утікач’, напр.: а за *избѣгъ* можемо його добыти и выдати (1352 ССУМ I 426), який, втім, за нашими матеріалами, у пізніших пам’ятках простежується в дещо іншій фонетичній формі, пор.: ты(х) люде(и) *збѣг(ов)* (1569 СелРух 33); *збег* (Яв 183) ‘втікач’. До реєстру іменників XIV–XV ст. нульсуфіксально-го словотворення з цим лексико-словотвірним значенням треба внести слово *вож*, часто фіксоване в пам’ятках наступних століть, напр.: *вожь* (1552 Сл XVI–п.п. XVII IV 164) ‘провідник, проводир’, пор. *вождь* (1637 162) ‘провідник’; *вожи* ваши (1560-і КА 20); великого *вожа* <...> над людом (1599 КО 205); войск полтавских *вожа* (1695 ІВ 169); козаки з *вожжами* своїми (1770 СИ 33); *вож* (ЯВ 118) ‘предводитель, вождь’. У текстах конфесійного змісту, очевидно, довго вживався й давній іменник *и(з)вер(гъ)* (сер. XVII СлЛекс 61). Майже всі з наведених іменників XIV–XV ст. збереглися в сучасній українській мові.

У наступні періоди ця лексико-словотвірна група поповнилась деякими новотворами, напр.: позов о(т) *повода* засталь (1606 СелРух 136) ‘позивач в суді’; Ста(с) *При(с)туна* (1622 180); хищники: *вырвы*, лупѣзци (1627 БерЛекс 143); обрата: *найда* (149); болва(н) люди, *постѣда* (192); *оуродъ* (сер. XVII СлЛекс. 523); *Выродъ* скве(р)ный (сер. або др. п. XVII Син 105); Ла(в)рин *перехрыст* (Торг 1569 133); з(ъ) жьда *перехрыст* (к. XVII–п. XVIII КЗ 116); з Василе(м), *построе(м)* Руде(н)ковим (ЛРК 1682 185); *Заика* (XVII Реєстр 285). Утворення двох останніх століть у семантичному плані здебільшого мають експресивний, іноді яскраво виражений пейоративний характер. Напр.: Зовуть мене *Заволокою* (1827 УкрП 95); *забрѣха* (Б-Н 142), *заволика* (143) ‘бродяга’; *залигъ* (Б-Н 145) ‘заручник’, *наволика* (235) ‘зайда’; *неотеса* (242) ‘грубий, невихований чоловік’; *проньза* (303) ‘хитра людина’; *шкандыба* (398); *проява* (СМШ II 178) ‘гідний подиву’; *нескреба* (Закр. 415) ‘нерозчесаний’; *выхрест* (Чуб 347) ‘єврей, що прийняв християнство’; *завида* (407) ‘заздрісник’; *знайда* (Ж 308); *обжора* (538); *пажера* (596); *забіга* (Гр II 6) ‘бродяга’; *заблуда* (7); *заброда* (9); *зайда* (43); *засера* (90); *збій* (124) ‘розбійник’; *недомова* (545); *незграба* (547); *підлиза* (III 170), *підтяга* (183) ‘крадій’; *похнюпа* (387) ‘похмура людина’; *приблуда* (407); *пристай* (441) ‘хто до чогось пристає, приєднується’; *прожера* (465); *прожирь* (466); *пропій* (476) ‘п’яниця’; *розбій* (IV 31) ‘розбійник’; *розвеза* (34) ‘зівака’, пор. *розвеза* (О II 181) ‘капризун, плаксіє, вередун’; *розсолода* (58) ‘неповоротка людина’; *розстьоба* (59) ‘неохайна людина’; *розхита* (82) ‘чоловік, що ходить хитаючись’; *бурма* (Яв 58) ‘буркотун’; *заріза* (СУМ III 292) ‘убивця, розбійник’; *прожер* (Лис 176) ‘ненажера’; *зріст* (220) ‘людина високого зросту’; *розвідь* (182) ‘розпусник’, *затіч* (289)

‘зайда’; *осуда* (БукГов IV 103) ‘пліткар або пліткарка’; *причена* (СПГ 82) ‘набридливий чоловік’; *задера* (Прийм 10) ‘задирака’; *ковиза* (13) ‘плаксун’; *вирода* (О I 107) ‘виродок’; *відрода* (127) ‘виродок’; *відступа* (124) ‘відступник’; *прибага* (II 134) ‘ласун, вередун’; *стрега* (Корз 230) ‘острижений наголо’; *недомова* (Сизько 60); *сновида* (Романів 82) ‘людина, що тиняється без діла’ від *сновигати* тощо.

Дослідники української антропонімії фіксують такі назви серед прізвиськ, які базувалися на побутовій основі соціально-економічного характеру. Це традиційно узвичаєні назви новопоселенців – не тільки нейтральні (*Приход*), а й експресивно-оцінні, зневажливі, як *Зайда*, *Приблуда*, *Придиба*, *Заволока* тощо (Худаш, 1980, с. 125), *Прибега* (Сизько 73) ‘бездомна людина’ та ін.

Можна, таким чином, констатувати, що в творенні осіб чоловічої статі поступово активізувався формант із закінченням *-а*, однак переважна більшість таких дериватів ставали іменниками спільного роду. Це явище відносять до спільних рис слов’янського словотвору (Нікітіна, 1983, с. 64).

1.3. У пам’ятках XI–XIII ст. знаходимо й кілька назв суб’єктів дії як збірного поняття, напр.: (XI/XIII–XIV ХА 219); *народъ* иерусалимскы (XI/XV ХА 219); *родъ* єдинъ (1118/бл.1425 ПВЛ 5); *полонъ* (1118/1377 СДЯ VII 91) ‘полонені’ к.ХІІІ/бл.1425), (к.ХІІ/бл.1425), *полонити* ‘взяти в полон, полонити, підкорити’, *загонъ* (XIII–XIV СДЯ III 29) ‘військовий підрозділ, що знаходиться в засаді’.

У XIV–XV ст. нових дериватів зі збірним значенням не виявлено. У цей період функціонують успадковані з давньоруськоукраїнського періоду іменники, напр.: *роду* зацного (1488 ССУМ II 296); *зборе* хр(с)стьї>ньский ра(д)уйса (1489 Ч 60). За нашими матеріалами, нові структури з цим лексико-словотвірним значенням з’являються пізніше, починаючи з XVII ст., напр.: *многое* число уже козаків назбиралъ по городахъ на *залогахъ* (30-і XVIII КОМ 232); апостольській *почет* (1605 Пер 47) ‘шанобливе оточення, супровід’, пор. д-р-укр. *почѣть* ‘рахунок’; на *розездѣ* неприятельскій <...> козаки улучили (338); *збридѣ* (Б-Н 120) ‘скопище’; *набрид*, *наброд* (Гр II 465) ‘пришельці, збрід’; 3. У пам’ятках XI–XII ст. фіксуються атрибутивні назви тварин, напр.: Тодга же Оугре на фарехъ и на *скокохъ* играхуть на ѣрославли дворѣ (к.ХІІ/бл.1425 ЛК 416) ‘скакун, кінь’. Сюди, певне, належить і *подпряжь* (1073 СлРя XVI 43) ‘запряжна худоба’. Такого ж типу назва півня: *кокотъ* (XI/XV СлРя УІІ 230), що походить від звуконаслідувального праслов’янського кореня \**kokotati* (Пр I 331).

1.4. Подальші пам’ятки фіксують нульсуфіксальні назви тварин чоловічого роду, які мають теж лише атрибутивне значення. В обстежених

староукраїнських пам'яток XIV–XVIII ст. їх не виявлено, з'являються вони лише в текстах двох останніх століть. Приклади: *полизь* (Б-Н 290) 'змії'; *туркот* (359) 'дикий голуб' (*туркотити*); Посадивь одного на лошака-неука (1889 Новицькій 40); *недоступ* (Гр II 545) 'кінь чи віл, задні ноги якого не покривають слідів передніх'; *підпалак* (III 174) 'перепел' (*підпалакати* 'підпадьомкати'); *квак* (Гульча 22) 'вид водоплавної птиці'; *скоп* (О II 225) 'кастрований баран'; *буркот* (Чаб I 115) 'голуб, що буркоче'. Пор. також *мара* (СУМ IV 625) 'міфічна істота'. Сюди ж і казкова назва *вій* (Чуб 316).

1.5. Поодинокі нульсуфіксальні найменування рослин трапляються в найдавніших пам'ятках: *садь* (1073 Ср III 241) 'рослина, дерево'. У староукраїнських текстах такі утворення з'являються частіше. Це переважно атрибутивні назви: *плавь* (1466 ССУМ II 150) 'пробкове дерево'; *переступ* зеліє (СлЛекс 81); *покри(к) зеліє* (85); *пово(й) зєло* (III); *по(д)ра(с)ть* трава (222) від *подрастати*. У народно-розмовній мові останніх століть (чи й раніше) такий спосіб творення флори стає досить регулярним: *пидбилъ* (Б-Н 278) 'білокопитник'; *розривь* (316) 'назва чудодійної трави'; *перелет* (Роговик 1874 3); *повій* (19); *перекон* (20); *проріст* (Гр III 477); *просуш* (484) 'сухоліс'; *приворот* (Росл 19) [Москаленко 1990 73]; *перелаз*, *переступ* (55); *вилін* (О I 102) 'рослина, що живе в конюшині й сплітає її; *приріз* (II 143) 'ситник головчастий'; *підбіл* (Смик 14); *перестріч* (21); *морозь* (110); *перелом*, *перелет* (125); *перестріл* (126); *підчос*, *підріз* (129); *поріз* (134); *прилип* (136); *прокльон*, *прикрит* (136); *устрой*, *шелест* (182); *запах* (Сим 136) 'бліий гриб'; *путьліх* (Корз 203) 'сорт скороспілої картоплі' та ін.

## 2. Деад'єктиви чоловічого роду

Нульсуфіксальних відприкметникових утворень чоловічого роду в українській мові давньоруського періоду майже не було. Пор. *другъ* (1076 СДЯ III 85) 'інший, будь-який чоловік, ближній'; *старъшиинъ сбороу* (XI/XIII–XIV ХА 219). У староукраїнській мові відприкметникові номени живої природи трапляються рідко. Напр.: *праздь* (п. XII – п. XIII СДЯ VII 464) від *праздъныи* 'не зайнятий роботою, справою, що не має роботи'. У новій українській мові нульсуфіксальних деад'єктивів документується більше. Серед твірних основ нерідко трапляються прикметники діеприкметникового походження. Формується лексико-словотвірний тип атрибутивних назв чоловіків за різними зовнішніми чи внутрішніми ознаками. Напр.: *недотипа* (Б-Н 241) 'бездарний, невдатний чоловік'; *понура* (292); *нелюбь* (242); *нечос* (СМШ I 471) 'прізвисько князя Потьомкіна'; *безтолоч* (Ж 22); *недоум*, *недоук*, *недотена* (509); *нікчема* (530), певне, від *нікчемний* < *ні къ чему*; *ледач* (ГалЛем 431);



*недолуга* (Гр II 544) ‘немічна людина’; *недолюд* (544), очевидно, від *недолюдкуватий*; *нелюд* (550); *неотеса* (553); *неслух* (558); *неуж* (561); *покруч* (III 279); *потвора* (376); *росторопа* (IV 80); *індивід* (Дом 47) ‘індивідуаліст’ (*індивідуальний*); *безпритула* (Яв 25) (*безпритульний*); *гидот* (139) (*гидотний*); *нехлюй*, *непуть* (Лис 136); *лень* (БукГов V 21) ‘ледар’; *ниустида* (Романів 66) ‘безсоромник’; *огида* (О II 14); *паскудь* (43) ‘гидка людина’; *рівня* (176); *кохан* (Корз 142) ‘коханець’; *недотьопа* (Сизько 60).

Відприкметниковий нульсуфіксальний словотвір супроводжується, як правило, усіченням твірної основи. Спеціальні розвідки показують, що цей спосіб оформлення новотворів останнім часом активізується в усному мовленні молодіжного середовища, звідси нульсуфіксальні деад’ективи-усічення потрапляють у мову художньої літератури, засобів масової інформації: *наїв*, *неформал* (Віняр, 1992, с. 73) тощо, виконуючи нерідко експресивні функції.

### 3. Девербативи жіночого роду

3.1. Нульсуфіксальні девербативи на позначення осіб жіночої статі траплялися в найдавніших пам’ятках: *сво милы хоти* (СПІ 14) ‘бажана, мила дружина’ (*хотѣти*); *подруга* (XII СДЯ VI 542) ‘подруга; друг; товариш’; оже кто *рабоу* повержеть насильемь (1199 Ср III 125) ‘служниця, раба’, співвідносне з *робити* ‘працювати рабом’. Іменик *роба*, однак, можна кваліфікувати як похідне від *робъ*, пор. *bratanъ* ‘син брата, племінник’ > *bratana* ‘дочка брата, племінниця’ (Sławski 1974, s. 60).

У наступних пам’ятках нульсуфіксальних девербативів на позначення жінок маємо небагато, оскільки такі найменування, оформлені флексією *-а*, здавна почали набувати значення спільного роду. Та невелика кількість імеників, яку можна з більшою мірою певності віднести до назв жінок, – це переважно порівняно недавні атрибутивні іменування за характерними зовнішніми та внутрішніми рисами. Напр.: *Слушай, ты, дура!* (60-і–70-і XVIII Ск 114); *Ой ты, дѣвчино, моя заморока!* (1827 УкрП 130); *розпакла* (Б-Н 316) (*розпаклати*); *задрипа* (489); *відгада* (Гр I 208) ‘відгадниця’; *кудра* (II 319) ‘кучерява жінка’; *повія* (223); *обирва* (О II 6) ‘вітрогонка’; *з’яда* (Корз 132) ‘в’їдлива жінка’; *поволока* (ЧаБ III 140) ‘повія’; *бреха* (ГуцГов 239; Романів 27) ‘брехунка’. Із приводу останнього пор. пояснення: *бреха* (Гр IV 489) ‘лгун, лгунья’.

3.2. Із найдавніших часів писемні пам’ятки фіксують нульсуфіксальні девербативи жіночого роду, що іменують сукупність осіб: *затворишася ... с засадою* (XI/XV ИФ 271) ‘військовий загін, що перебуває в місті для його захисту’ (*засѣсти, засадити*); ‘язичницький, що належить язичникам; нечистий, скверний’; *стража* ношна (80-і XIII ЖАН

23); а на *сторожу* ... по дванадцять гро(ш) (1408 Рус 70), пор.: передовую *стражъ* <...> разбили (1770 СИ 333); *оу то(л)на(х)* веліки(х) хода(т) (XV Пов 75); *громада* (сер.ХУІІ СлЛекс 115); доступивши в своей *прислузъ*(1625 Тіт 113) , пор. моєму *прислузъ* (1724 ПЛ 40); *варта* (Ж 56); *залога* (Гр ІІ 60) ‘гарнізон, сторожа, зібрання людей’; з *їжа* (Мельн 81) ‘сукупність їдаків у сім’ї’, пор. з *їжа* (Корз 129) ‘домашні тварини, птиця’; *глота* (СУМ ІІ 87) ‘скупчення народу, натовп’ (*глоти-тися* ‘тіснитися, товпитися’).

3.3. Назви тварин фіксуються пам’ятками нової української мови: *окрута* (Б-Н 260) ‘личинка’; *дойда* (Гр І 412) ‘мисливська собака, шукач’; *перестрига* (ІІІ 132) ‘вівця, яку стрижуть двічі на літо’; *пожера* (О ІІ 97) ‘хижак, змія’.

3.4. Найменувань рослин налічується більше, але, за нашими матеріалами, вони фіксуються теж пізно: *підвоя* (Росл 160); *зараза* (Смик 63) ‘вовчак гіллястий’; *здиха* (65) ‘паслін чорний’; *омана* (118) ‘дивина чорна’; *остуда* (121) ‘пижмо звичайне’; *перерва* (125) ‘вербозілля лучне’; *перелета* (125) ‘енотера дворічна’; *підійма* (128) ‘гравілат річковий’; *підойма* (129) ‘волошка лучна’, ‘сіверія гірська’; *підорва* (129) ‘вербозілля лучне’; *пряда* (138) ‘мишій звичайний’; *растрена* (141) ‘гравілат річковий’.

#### 4. Деад’єктиви жіночого роду

Серед відприкметникових нульсуфіксальних похідних найменування жіночого роду трапляються рідко. Здебільшого це поодинокі назви осіб, рослин: *сарра* же не раж(д)ааше. Понеже бѣ *неплоды*. не бѣ *неплодь* нь заключена бѣ бжїмь промысломъ на старость родити (1037–1050 ІлСл 80); *молодь* (к. ХІІ / бл. 1425) ‘молодша дружина’, *молодый*; Бѣ тому да(в) хто *ровню* поняв (к. ХУІІ – п. ХVІІІ КЗ 116); рослин: *Гірча* (Смик 39) ‘омел водяний’.

Нульсуфіксальні деад’єктиви з загальним словотвірним значенням ‘абстрактна ознака’ здавна можуть набувати вторинних ознак збірності, це найменування групи людей: *молодь* свою пустиста напередъ (к.ХІІ/ бл.1425 ЛК 379); и вса *погань* видивше славу Бжю (591); зб. ‘іновірці’, *поганьми* ‘язичницький, що належить язичникам; нечистий, скверний’; Хмельницькій ... обявилъ *чернь* (1720 ЛВел 52); *загал* (СУМ ІІІ 67); *юнь* (614). *бридь* (ГуцГов 240); фашистська *гидь* (П. Тичина); *паскуда* (О ІІ 43) ‘бридота, гидота’. З такою ж семантикою виступає група однорідних предметів: *зелень* (ХІ/ХVІ СлРЯ V 37) ‘все неспіле, недозрілі овочі, плоди’; *нечисть* (Гр ІІ 562); *гниль* (СУМ ІІ 93); *погань* (ІV 704) ‘покидьки’; *бридь* (ГуцГов 240); фашистська *гидь* (П. Тичина); *паскуда* (О ІІ 43) ‘бридота, гидота’.

**5. Іменники спільного роду.** Як уже згадувалося, нульсуфіксальні найменування осіб на **-а** в новій українській мові мали переважно значення спільного роду (або ж рухались до цього), хоча лексикографи не завжди відображають це в своїх працях, тому словникові пристатейні ремарки можуть бути лише певним орієнтиром у віднесенні окремих іменників до чоловічого, жіночого чи спільного родів. Твірними частіше виступають основи дієслів, рідше – прикметників.

Панівна більшість девербативів спільного роду – атрибутивні найменування за характерною поведінкою, зовнішнім виглядом тощо.

5.1. Назви осіб за характерною поведінкою: *нюха* (Б-Н 249) ‘неповоротка людина’; *обжюра* (253); *завида* (Гр II 16) ‘заздрісник, заздрісниця’; *зачена* (115); *пажера* (III 86) ‘ненажера’; *пойда* (269); *похнюпа* (387); *причена* (452); *пройда* (467); *задира* (СУМ III 109) ‘задирака’; *надоїда* (У 4); *обсуда* (588) ‘той (та), що любить судити кого-небудь, недобррозичливо обговорювати чинось поведінку, якусь подію і т.ін.’; *проява* (Лис 172) ‘спритна, метка людина’; *дрімля* (Корз 111) ‘неповоротка людина’; *залога* (120) ‘нероба, лежень’; *прожора* (193) ‘ненажера’; *скімля* (219) ‘плакса’; *квися* (Сизько 41) ‘плаксива дитина’; *манта* (Романов 61) ‘людина прошакуватої натури’ (*мантити* ‘випрошувати, видурювати’); *каприза* (Чаб II 140); *набрида* (301); *найда* (318) ‘швендя’; *ненажера* (369); *обжора* (III 7); *похваля* (253); *прилиза* (265) ‘підлиза’; *прожєря* (284) ‘людина, яка багато їсть’; *прожирь* (285), *прорва* (285) ‘те саме’ та ін.

Сюди ж, певне, слід віднести й міфонім *покуса* ‘привид’ (*покусити* ‘спокушувати’). Пор.: Вам за(ст) увойти *покусы* (1560-і КА 95); Привиденіє: ... *покуса* (1627 БерЛекс 96); Страхованіє: *покуса*, ѡблуда (166).

5.2. Найменування осіб за зовнішніми ознаками: *задріпа* (Гр II 36) ‘людина, яка забризкалася грязюкою’; *заїка* (43); *замурза* (70); *призира* (Лис 173) ‘короткозора людина’; *змора* (Корз 130) ‘виснажена людина’; *ззіка* (Чаб II 29) ‘заїка’ (*ззікуватися* ‘заїкатися’); *лепєтя* (249); *ми-мра* (282); *недомова* (362) ‘людина, яка невиразно говорить’; *шканда* (ГУ 235) ‘крива людина’.

5.3. Найменування осіб за внутрішніми та ін. ознаками: *дотєпа* (Гр II 16) ‘здібна людина’; *заблуда* (СУМ III 24) ‘людина, що збилася з дороги’; *заволока* (О I 264) ‘зайда’; *зайда* (Корз 119); *знайда* (130) ‘позашлюбна дитина’; *рустропа* (219) ‘недотєпа’ тощо.

5.4. Трапляються поодинокі випадки творення іменників подвійного роду серед назв неосіб: *дрож* (СУМ II 421) чол. і жін. ‘судорожне тремтіння тіла від холоду, страху, хворобливого стану’ і т.ін.’ Хитання в роді тут не оформлюється формальними засобами типу *зал – зала*.

Творення нульсуфіксальних іменників спільного роду від прикметників – явище ще менш поширене. Наявні деривати – це найменування осіб за зовнішніми чи внутрішніми якостями: *недоріка* (Б-Н 241); *паскуда* (СМШ II 53); *недотена* (Гр II 546); *неохая* (553); *нідсліна* (III 179); *незграба* (СУМ У 315); *нечоса* (405); *нікчема* 423); *понура* (VII 166); *кудра* (Чаб II 224) ‘кучерява людина’; *невдоба* (II 388) ‘некрасива людина’; *неоковира* (389) ‘некрасива людина’; *нестелена* (Сизько 61) та деякі інші.

#### 6. Іменники середнього роду

Кілька девербативів середнього роду фіксується пам’ятками XI–XIII ст.: *диво* (XI/XIII–XIV СДЯ II 464) (*дивитися*); *Въче* (1146/1425 СДЯ 308) (*вътовати*); на *ложи своем* (XIII/XIV КП 48). *право* (1285–1291 СДЯ VII 436) ‘установлена, обов’язкова норма, правило, закон’ *правити*. В обстежених текстах, словникарських працях, що відображають лексику української мови пізніших часів, дериватів такого типу виявлено зовсім мало, маємо поодинокі випадки нульсуфіксального творення іменників середнього роду від прикметників, дієслів: *лихо* (Б-Н 210); *добро* (Гр I 398); *гальмо* (СУМ II 23).

#### 7. Десубстантиви

У давньоруських і староукраїнських пам’ятках виявлено лиш окремі відіменникові нульсуфіксальні похідні: *Доуша* (1076 СДЯ III 104) від *доухъ* ‘безтілесна надлюдська істота’. Частіше трапляються вони як компоненти нульсуфіксально-складних структур типу *чорнослив*. Переважно в новій українській мові, як, до речі, і в російській мові [див. Лопатин 1966 80], фіксується нечисленний ряд нульсуфіксальних девербативів з такими модифікаційними словотвірними значеннями: 1) сингулятивні назви від іменників, ужитих у множині: *татар* (Гр IV 249) ‘татарин’; *китай* (Яв 349) ‘китаєць’; 2) іменники зі збірним значенням: *каліч* (Гр II 211) ‘каліки’; *Горою оступи, горо, Ту водъ гнилу, що морем звали, Те рукотворство, що zero* (А. Мойсієнко).

За допомогою нульових формантів на всіх етапах писемного розвитку української мови творилися назви істот. У творенні найменувань чоловіків за сталим чи тимчасовим заняттям або за професією нульовий суфікс в давньоруськоукраїнський період не виявляв особливої активності і зовсім не вживався для творення назв жінок із згаданим лексико-словотвірним значенням. Не розвинув він продуктивності в цій царині й у наступні століття, нині існує лише невелика кількість дериватів чоловічого роду такого типу – продуктів різних епох (*сторож, посол, повар, ворож* ‘ворожбит’ та деякі ін.).

Кількість назв осіб за зовнішніми та внутрішніми ознаками в українській мові XI–XIII ст. була більшою. Ця обставина вплинула на по-

дальшу продуктивність згаданого лексико-словотвірного типу, нульсуфіксальні деривати набули експресивного, іноді яскраво вираженого пейоративного характеру (*обжора, заріза, причепа, задрипа*) з орієнтацією на розмовно-побутовий ужиток. Переважна більшість нульсуфіксальних похідних чоловічого й жіночого роду з закінченням *-а* на позначення осіб перейшли до іменників спільного роду, формуючи досить виразний лексико-словотвірний тип атрибутивних найменувань.

Назви тварин (*скок, кокот*) у найдавніших пам'ятках мають атрибутивне значення. Ця тенденція у творенні видів фауни і флори (переважно в діалектній мові) простежується впродовж усієї історії української мови.

Все це дає підстави зробити висновок, що нульсуфіксальне творення назв живої природи було притаманне для народно-розмовної мови, у якій сформувалися основні функції нульових формантів: позначати предмети і явища навколишнього світу спочатку переважно з об'єктивно-нейтральних, а пізніше все частіше з суб'єктивних, підсилювальних позицій.

#### СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Віняр, Г. М. (1992). Усічення як спосіб оформлення новотворів у сучасному мовленні. *Сучасні аспекти дослідження граматики української мови і лінгводидактичні основи викладання шкільного курсу* : [тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції]. Полтава, 73 – 74.

Лопатин, В. В. (1966). Нулевая аффиксация в системе русского словообразования. *Вопросы языкознания*, №1, 76 – 87.

Москаленко, Л. А. (1990). Ботанічні паралелі. *Культура слова. Респ. міжвідомчий зб.* Вип. 39. Київ: Наукова думка, 70 – 74.

Нікітіна, Ф. О. (1983). Деякі спільні риси слов'янського словотвору. *Мовознавство*, №2, 58 – 65.

Николаев, Г. А. (1987). *Русское историческое словообразование*. Казань: Изд-во Казанского ун-та.

Хабургаев, Г. А. (1974). *Старославянский язык*. Москва: Просвещение.

Худаш, М. Л. (1980). До питання класифікації українських прізвищевих назв XIV–XVIII ст. *З історії української лексикології*. Київ: Наукова думка, 96 – 160.

Ślowski, F. (1974). *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego. Słownik prasłowiański*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk. Tom 1–3.

#### REFERENCES

Vyniar, H. M. (1992). Usichennya yak sposib oformlennya novotvoriv u suchasnomu movlenni [Truncation as a way to design innovations in modern speech]. *Suchasni aspekty doslidzhennya hramatyky ukrayins'koyi movy i lnhvodydaktychni osnovy vykladannya shkil'noho kursu* : [tezy dopovidey Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi] - *Modern aspects of research of grammar of the Ukrainian language and*

*linguodidactical bases of teaching of a school course: [abstracts of reports of the All-Ukrainian scientific and practical conference].* Poltava, 73 – 74 [in Ukrainian].

Lopatyn, V. V. (1966). Nulevaya affyksatsyya v systeme russkoho slovoobrazovanyaya [Zero affixation in the system of Russian word formation]. *Voprosy yazykoznanyya - Questions of linguistics, №1.* 76 – 87 [in Russian].

Moskalenko, L. A. (1990). Botaniczni paraleli [Botanical parallels]. *Kultura slova: Resp. Mizhvidomchyy zb - Culture of the word Resp. Interdepartmental collection.* Vyp. 39. Kyiv: Scientific Opinion. 70 – 74 [in Ukrainian].

Nikitina, F. O. (1983). Deyaki spilni rysy slovyanskoho slovotvoru [Some common features of Slavic word formation]. *Movoznavstvo - Linguistics, №2.* 58 – 65 [in Ukrainian].

Nykolaev, H. A. (1987). *Russkoe ystorycheskoe slovoobrazovanye [Russian historical word formation].* Kazan: Kazan University Press [in Russian].

Khaburhaev, H. A. (1974). *Staroslavjanskyj yazyk [Old Slavic language].* Moscow: Enlightenment [in Russian].

Khudash, M. L. (1980). Do pytannya klasyfikatsiyi ukrajyns'kykh prizvyshchevykh nazv KHIV–KHVIII cen. [On the question of classification of Ukrainian surnames of the XIV-XVIII centuries]. *Z istoriyi ukrajyns'koyi leksykolohiyi – From the history of Ukrainian lexicology.* Kyiv: Scientific Opinion. 96 – 160 [in Ukrainian].

Slawski, F. (1974). Zarys slowotworstwa plaslawiańskieqo [Outline of the Plaslavic word formation]. *Słownik prastlawiański – Proto-Slavic dictionary.* Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk. Tom 1–3. [in Polish].

#### **УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ**

- АЖ      *Актова книга Житомирського уряду кінця XVI ст. (1582 – 1588 pp.).* (1965). Підгот. до вид. М. К. Бойчук. Київ: Наук. думка.
- БерЛекс      *Лексикон словенороський Памви Беринди.* (1961). Підгот. тексту і вступ. стаття В. В. Німчука; Надрук. з вид. 1627 р. фотомех. способом. Київ: Вид-во АН УРСР.
- Б-Н      Білецький-Носенко, П. (1966). *Словник української мови.* Підгот. до вид. В. В. Німчук. Київ: Наук. думка.
- БукГов      *Матеріали до словника буковинських говірок.* Вип. 1 – 6. (1971 – 1979). Ред. кол. К. Ф. Герман, К. М. Лук'янюк, В. А. Прокопенко. Чернівці: Чернівецький державний університет.
- ГалЛем      *Верхратський, І. (1902). Про говор галицьких лемків.* Львів.
- Гол      *Словник української мови Я. Ф. Головацького.* (1982). Підгот. до вид. Й. О. Дзензелівський, З. Т. Ганудель. Науковий збірник музею української культури у Свиднику, № 10.
- Гр      *Грінченко, Б. (Упор.) (1907 – 1909). Словарь української мови.* Зібр. ред. журн. «Киев, старина». Київ.
- ГуцГов.      *Кобилянський, Б. (1928). Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття. Український діалектологічний збірник. Кн. I.* Київ, 1 – 92.

- Деркач Деркач, Б. А. (1960). *Перекладна українська повість XVII – XVIII ст.* Київ: Вид-во АН УРСР.
- Дом Доманицький, В. (1906). *Словарик. Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів.* Київ: Друкарня С. А. Борисова.
- ДСО Дневник Симеона Окольского. *Лѣтопись событій въ Юго-западной Россіи въ XVII в.* Сост. Самоиль Величко (1984). С. 183 – 296.
- Ж Желехівський, С., Недільський, С. (1886). *Малорусько-німецький словник.* Львів.
- ЖА Житіє Алексѣя челоуѣка Божія. *Повѣсть о трѣхъ короляхъ-волхвахъ въ западнорусскомъ списке XV вѣка.* Труд В. Н. Перетца. Санкт – Петербург (1903), 107 – 111.
- ЖАН Житие Александра Невского. «Кто с мечом». *Три произведения древнерусской литературы XIII–XV вв.* Перевод с древнерусского. Москва: Изд-во Молодая гвардия (1973).
- Закр Закревській, М. (1861). *Старосвѣтскій пандуриста.* Кн. третія. Словарь малоросійских ідіомовъ. Москва, 247 – 628.
- ИФ Мещерский, Н.А. (1958). *История иудейской войны Иосифа Флавия* в древнерусском переводе. Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР.
- ІВ Величковський, І. (1972). *Твори.* Київ: Наук. думка.
- ІлСл *Слово о законѣ и благодати Илариона.* Молдован А. М. “Слово о законе и благодати” Илариона. Київ: Наук. думка (1984), 78 – 96.
- КА Огієнко, І. (1930). *Українська літературна мова XVI ст. і український Крехівський Апостол.* Т. II. Варшава.
- ІДБ *Історичні документи братств. Пам’ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI– поч. XVIII ст.).* Тексти і дослідження. Київ: Наук. думка (1988), 14 – 47.
- КЗ Зиновіїв, К. (1971). *Вірші. Приповіді посполиті.* Підгот. тексту І. П. Чепіги; Вступ. стаття В. П. Колосової, І. П. Чепіги; Істор.-літ. комент. В.П. Колосової. Київ: Наук. думка.
- КО Незвісний твір Клирика Острозького (1599). *Пам’ятки українсько-руської мови і літератури.* Львів, 1905, 201 – 229.
- КОМ Краткое описание Малороссіи. *Летопись Самовидца по новооткрытым спискам с приложением трех малороссийских хроник.* (1983). Київ, 209 – 319.
- Корз Корзонюк, М. М. (1987). Матеріали до словника західноволинських говірок. *Українська діалектна лексика: Збірник наукових праць.* Київ: Наукова думка, 62 – 267.
- КТур Еремин, И. П. (1955). Лит. наследие Кирилла Туровского. *Труды отдела древней русской литературы.* Москва, Ленинград: Изд-во АН СССР. Том XI.

- ЛВел Величко, С. (1926). *Сказаніє о войнѣ козацкой зъ поляками*. Київ: Українська академія наук.
- Лис Лисенко, П. С. (1974). *Словник поліських говорів*. Київ: Наук. думка.
- ЛК Киевская летопись. *Полное собрание русских летописей*. Т. 2. Ипатьевская летопись. (1962). Москва: Изд-во вост. литературы, 284 – 708.
- ЛРК *Лохвицька ратушина книга другої половини XVII ст.* (1986). Підгот. до вид. О. М. Маштабей, В. Г. Самійленко, Б. А. Шарпило. Київ: Наук. думка.
- Мельн Мельничук, О. С. (1952). Словник специфічної говірки села Писарівки (Кодимського району Одеської області). *Лексикографічний бюлетень*. Вип. 2. Київ, 67 – 98.
- КП Абрамович, Д.І. (1991). *Києво-Печерський патерик*. Київ: Час.
- НГБ Янин, В. П. & Зализняк, А. А. (1986). *Новгородские грамоты на бересте*. Москва: Наука.
- Новицкій Новицкій, Я. П. (1911). *Народная память о Запорожьѣ*. Екатеринославь.
- О Онишкевич, М. Г. (1984). *Словник бойківських говірок*. Київ: Наук. думка. Ч. 1 – 2.
- Пер Пересторога. *Возняк, М. (1954). Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові*. Львів, 25 – 63.
- ПВЛ Повесть временних літ за Лаврентіївським списком. *Полное собрание русских летописей*. Т. 1. *Лаврентьевская и Суздальская летопись по академическому списку*. Москва: Изд-во вост. Литературы, 1962, 1 – 286.
- ПЛ *Приватні листи XVIII ст.* (1987). Підгот. до вид. В. А. Передрієнко. Київ: Наук. думка.
- Пов Перетц, В. Н. (1903). *Повесть о трех королях-волхвах в западно-русском списке XV в.* Санкт-Петербург.
- ПР *Правда русская*. (1940). Тексты подгот. к печати В. П. Любимов, Н. Ф. Лавров, М.Н. Тихомиров и др.; Под ред. Б. Д. Грекова. Москва-Ленинград: Изд-во АН СССР. Т. 1.
- Прийм Приймак, І. І. (1957). *До особливостей місцевої говірки північно-західних районів Сумської області (матеріали до словника українських говорів)*. Нова Каховка.
- Р *Южнорусские грамоты*. (1917). Собр. В. Розовым. Київ: Изд. Отд. Русского языка и словесности Академії наукъ.
- Реєстр *Реєстр війська Запорозького 1649 року*. (1995). Транслітерація тексту. Підг. до друку В. О. Толійчук, В. В. Страшко, Р. І. Осташ, Р. В. Майборода. Передмова Ф. П. Шевченка. Київ: Наук. думка.
- Рогович Рогович, А. С. (1874). *Опыт словаря народных названий растений*. Київ.



- Романів Горбач, О. (1965). *Північно-наддніпрянська говірка й діалектний словник с. Романів Львівської області* (відбитка з «Наукових записок» Українського Технічно-господарського інституту в Мюнхен. Т. VII (X). Мюнхен: Український вільний університет.
- Рус *Українські грамоти XV ст.* (1965). Підгот. тексту, вступна стаття і комент. В. М. Русанівського. Київ: Наук. думка.
- СДЯ *Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.)*. (1988–1988). Гл. ред. Аванесов Р. И., Улуханов И. С., Крыско В. Б. Ин-т русск. языка. Москва: Русский язык. Т. 1 – 12.
- СИ *Собрание историческое*. (1873). *Летопись Самовидца по новооткрытым спискам с приложением трех малороссийских хроник*. Київ.
- Сизько Сизько, А. Т. (1990). *Словник діалектної лексики південно-східної Полтавщини*. Дніпропетровськ.
- Син Синоніма славеноросская. (1964). *Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славеноросская*. Підгот. текстів пам'яток і вступ. статті Німчука В. В. Київ: Наукова. думка.
- Ск Скворода, Г. (1973). *Повне зібрання творів у двох томах*. За ред. С. М. Перевертун. Київ: Наук. думка. Т. 1 – 2.
- Сл XVI–п.п.XVII *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.* (1994 – 2017). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Вип. 1 – 17.
- СелРух *Селянський рух на Україні 1569 – 1648 р.* (1993). Київ.
- СловГуц Єдлінська, У. Я., Закревська, Я. В. & Керста, Р. Й. (1991). *Словник гуцульських говірок. Гуцульщина. Лінгвістичні етюди*. Київ: Наук. думка.
- СлЛекс Славинецький, Є. & Корецький-Сатановський, А. (1973). *Лексикон словено-латинський*. Підг. до вид. Німчук В.В. Київ: Наукова думка.
- СлРЯ *Словарь русского языка XI–XVII вв.* (1975 - 2015). Гл. ред. Бархударов С. Г., Филин Ф. П., Шмерев Д. Н. Богатова Г. А. Крысько В. Б, Кривко Р. Н. Москва: Наука. Вып. 1 – 30.
- Смик Смик, Г.К. (1991). *Корисні та рідкісні рослини України*: Словник-довідник народних назв. Київ: «Українська радянська енциклопедія ім. М.П. Бажана».
- СМШ *Словник мови Шевченка: У двох томах*. (1964). Київ: Наук. думка. Т. 1 – 2.
- СПГ Ващенко, В. С. (1960). *Словник полтавських говорів*. Харків: Вид-во Харків. університету. Вип.1. – 107 с.
- СПП Слово о плъку Игоревѣ, Игоря, сына Святослава, внука Ольгова. *Памятники литературы древней Руси. XII век*. Вступит. статья Д. С. Лихачёва; Сост. и общая редакция А. А. Дмитриева и Д. С. Лихачёва. (1980). Москва: Художественная литература, 372 – 387.

- Ср Срезневский, И. И. (1893 – 1912). *Материалы для словаря древнерусского языка*. Санкт-Петербург. Т. 1 – 3.
- ССУМ *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: В 2 т.* Гол. ред. кол. Л. Л. Гумецька. (1977 – 1978). Київ: Наук. думка. Т. 1 – 2.
- СУМ *Словник української мови*. Гол. ред. І. К. Білодід. (1970 – 1980). Київ: Наук. думка. Т. 1 – 11.
- Тіг Тітов, Хв. (1924). *Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVII – XVIII ст. Всезбірка передмов до українських стародруків*. Київ, 1924.
- Торг *Торгівля на Україні XIV – середини XVII ст. Волинь і Наддніпрянщина*. (1990). Київ: Наук. думка.
- Тульча Горбач, Олекса. (1968). *Діалектологічний словник північно-добржанської говірки с. Верхній Дунавець біля Тульчі*. *Наук. зап. Українського Техніко-господарського Інституту в Мюнхені*. Т. XV (XVIII). Мюнхен, 3 – 44.
- УкрП *Українські пісні, видані М. Максимовичем*. Фотокоп. 3 вид. 1827 р. (1962). Київ: Вид-во АН УРСР.
- ХА Книги времены и образны Георги мниха. *Истрин В. И. Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе*. Т. I. Текст. Петроград (1920).
- ХД *Житє и хождение Данила Русьскыя земли игумена, 1106 – 1108*. (1896). Текст воспроизведен по древнейшему списку XV века. Санкт-Петербург.
- Ч Уривки з Четьї 1489 р. *Перетц В. Н. (1928). Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI – XVIII вв.* Ленинград: Прогресс, 1 – 107.
- Чаб Чабаненко, В. А. (1992). *Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини: У 4-х т.* Запоріжжя.
- Чуб Чубинский, П. П. (1872). Слова из подольского малорусского наречія. *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край*. Т. 7. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования. Санкт-Петербург, 260 – 270.
- Яв Яворницький, Д. (1920). *Словник української мови*. Т. 1. А – К. Калерінослав: Слово.